A.C. Joshi Library
P.U. Chandigarh

MSS No. 142 Subject Religion

Name of MSS सिद्धान्त लक्ष्मी क्रोड पत्रम

Author

Period — — Folios 19 (001 to 009 + 10a to 012)

Script Sanskrit Source Prithipal Singh

Missing Folios 009a, 010

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

Sans. Ms.
294.1 ?
S 568

142-Ms.

सिद्धान्त लक्ष्मी क्रोड़ पत्रम
११ पत्रक ॥ ल० भ० ११ पं० प्र० पू०

ह० ल०

Sanskrit
294.1
S568

142-Ms.

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

श्रीसरस्वत्यै नमः ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ प्रतियोग्यसमानाधिकरणयत्समानाधिकरणादि मूलोक्तलक्षणे तत्र वह्नित्वा
वच्छिन्नाभावमादाय व्याप्तिरतोऽवच्छेदकानुसरणं न चावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकताघटकसंबंधावच्छिन्नत्वं निवे:
[illegible] रूपवान् पृथिवीत्वादित्यादावव्याप्तिवारणायावश्यकत्वेन कथं तत्तद्वह्नित्वावच्छिन्नाभावस्य लक्षणघटकत्वं न च वह्नि
त्वावच्छिन्नवान् वह्नित्वप्रकारकप्रमाविशेष्यवान् धूमादित्यादावव्याप्तिर्दर्शितानान च तादृशप्रमायाः स्वरूपसंबंधेन साध्यतावच्छे
दकत्वादिति वाच्यम् तथापि समग्रे वह्नित्वस्यावच्छेदकत्वादव्याप्तितादवस्थ्यापि धानविरोधात् न चात्र तत्तद्वह्नित्वेन तद्रूपादि
स्वरूपमेवेति वाच्यम् तथापि प्रमितिकाले वह्नौ तत्तद्वह्नित्वं नास्तीति भ्रमप्रमापक्षेऽपि निवेदृकके च तत्वह्निनिरूपितसमवायसंबं
धेन वह्नित्वस्य साध्यतावच्छेदकस्य लेना तादृशसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्याप्रसिद्ध्येदानीं साध्यतावच्छेदक
ताघटकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकतानिवेशेऽपि तु भ्रमप्रमारूपवान् पृथिवीत्वादित्यादावव्याप्तिरिदानीं न स्वे
ष्टत्वं च न तत्तद्वह्नित्वावच्छिन्नाभावस्य लक्षणघटकत्वं नवच्छेदकतानुसरणेन साध्यतावच्छेदकताघटकसंबंधावच्छि
न्नप्रतियोगितावच्छेदकतीयस्वरूपसंबंधेन तादृशप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभावविवक्षणान्न वह्नित्वनिरूपितसम
वायेन वह्नित्वस्य साध्यतावच्छेदकताया धूमादिहेतावव्याप्तिर्न्ने रूपवान् पृथिवीत्वादित्यादावव्याप्तिरित्याहुः तन्न न प

च्छिन्नत्वसम्बन्धविशिष्टाभावसंबंधेन साध्यतावच्छेदकतावैशिष्ट्यनिवेशानीयमतो न कोऽपि दोष इति वाच्यम् कालिकेन
धूमत्वविशिष्टस्य समवायेन धूमत्वविशिष्टस्य पत्वे साध्यतानवत्वे धूमत्ववद्भूमवान्वह्नेरित्यादावतिव्याप्तिप्रसक्तेस्तान्
च्छेदकसंबंधावच्छिन्नत्वसामानाधिकरण्यस्य जातीयत्वे तल्लिङ्गेन पक्षसंबंधेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टप्रतियो
गितावच्छेदकतानिरूपकत्वसन्निवेशानामनुपपत्तिरिति साजात्यस्यानिरवच्छिन्नत्वस्य यत्किंचिदवच्छिन्नत्वासमत्व
त्वे कालत्वरूपतया भासमानस्य धूमत्वादेर्न हि धासाध्यतावच्छेदकत्वे मानाभावात् वः कालिकेन स्वरूप एव यत्र ध
मत्वस्य साध्यतावच्छेदकत्वं समवायेन वृत्त्यात्वेन तत्रनातिव्याप्तिः यत्र कालिकेन धूमत्वेन धूमत्वसाध्यतावच्छेद
कत्वं समवायेन वृत्तस्य न यात्वेन त्वत्र हेतौ धयक्तिरेव न स्मीतितो धूमनन्वरूपत्ववत्वान् पृथिवीत्वादिसाहायव्याप्तिः तन्नवि
शिष्टनयाह यन्नास्तीतिप्रतीतिसाक्षिकभावस्य लक्षणघटककालानामभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य साध्यता
वच्छेदके सत्वादित्याशयः नित्यकं चिन्तनयसंबंधेन साध्यतावच्छेदकताविशिष्टसामान्यवच्छेदकत्वस्य साध्यतावच्छेदकताघ
टकसंबंधावच्छिन्नावच्छेदकतीयत्वरूपसंबंधेनाभावो विवक्षणीय इति न कोऽपि दोषः महानसाय व च्छभावा
प्रतियोगितानपमृल्लानुमितिविधेयतावच्छेदकतापर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकधर्मावच्छेदेन प्रतियोगितावच्छेदकतानाव

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

सि० ला०
२

च्छेदकतापर्याप्त्यनाधिकरणत्वविवेचनमिश्रकेन द्वित्वनिष्ठतीति तु वह्नित्वधूमसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितानवच्छेदकमि
ति प्रतीतेर्बलात्प्रतियोगिसमभिव्याहृतधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदस्वीकारादिति प्राञ्चः तत्र पर्याप्त्या प्रवृत्तिम
ते संभवति ननु सामान्याप्रवृत्तिमते गृहीतस्य साधनतावच्छेदकतेरोभयावच्छेद्यस्याभिन्नत्वात् प्रतियोगितानविशेषितान्येप्येवं सा
ध्यतावच्छेदकतदितरोभयावच्छेद्यघटोभयभेदमादाय महानसीयवह्निनिष्ठताद्रूप्यविशेषणताक्रान्तत्वमिति न च तादृशोभयाव
च्छेद्यत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदो विवक्षित इति न दोष इति वाच्यम् तादृशोभयावच्छेद्य घटोभयभेदप्रतियोग्यपि घट
त्वादिधर्मेऽत्र पर्याप्त्यावच्छेदकतया तादृशावच्छेद्यत्वावच्छिन्नत्वात् न च तादृशोभयावच्छेद्यत्वमात्रावच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदो
विवक्षित इति वाच्यम् तादृशोभयावच्छेद्यत्वेतरावच्छेद्यघटोभयभेदमादाय तादृशमात्रार्थघटितस्यापि पर्याप्त्येन दोषवा
रणात् संभवादिति चेन्न साध्यतावच्छेदकतदितरोभयावच्छेद्यं नेति प्रतीतिसाक्षिकभेदस्य केवलव्यक्तित्वेन निवेशेन तादृशत्व
प्रतियोगितानिवेशपदमित्यसामंजस्यात् परे तु साध्यतावच्छेदकतदितरोभयावच्छेद्यं नेत्यत्वावच्छिन्न प्रतीतिसाक्षिकभेदव्यक्तेस्त राम० २
द्व्यक्तित्वेन निवेशेन तद्वृत्तिप्रतियोगितानिवेशपदमित्यसामंजस्यात् परे तु साध्यतावच्छेदकतदितरोभयावच्छेद्यतात्वावच्छिन्न
पर्याप्तिविशिष्टप्रतियोग्यवच्छेदकताकप्रतियोगिताकभेदस्य प्रतियोगिताविशेषणत्वान्न दोष इति वदन्ति इदं तु बोध्यम् पर्याप्तेर्व्यौ

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

पक्षाविहृतित्तिवृत्तित्वेऽपि प्रकृतानुमितिविधेयतावच्छेदकतापर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदको यो हेतुसमानाधिकरणाभावप्र
तियोगितावच्छेदकतापर्याप्त्यनवच्छेदको धर्मस्तद्विशिष्टावच्छिन्नसामानाधिकरण्यं व्याप्तिरिति कुतो नोक्तम् । यदि तु प्र
तियोगितानवच्छेदकत्वगर्भलक्षणमादाय तत्र यात्र तत्र इति विभाव्यते तदापि प्रकृतानुमितिविधेयतावच्छेदकतापर्या
प्त्यनुयोगितावच्छेदकधर्मावच्छिन्नपर्याप्तिसंबंधेन हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभावविवक्षणादि
ति साध्यं ज्ञप्तकतेन साध्यतावच्छेदकतादितरेतरादिविशेषणेन पदिच व्यासत्त्यतिसाध्यतावच्छेदकत्वादेः पर्याप्तिसंबंधेन
प्रमाणिदः अत एवावच्छेदकत्वानिरूपकत्ववह्नित्वपर्याप्तिसंबंधेनाभावप्रतिजगदीशेनोक्तम् तदालेनैव बुन्नार शीरि
ति सम्भवात् । इति साध्यतावच्छेदकतदितरेतरादिविशेषणसामान्यवत्त्वकं अथ साध्यतावच्छेदकतदितरेतरादिविशेषणदाने
सामान्याभावे केनतनद्धूमित्वावच्छिन्नप्रतियोगिताया एव वह्नित्वावच्छिन्नतयाऽसाप्तिवारणात् तद्वयो गुणसंगत्वा
सामान्याभावग्रंथानुसंगतिरिति संगः अत्र केचित् साध्यतावच्छेदकतदितरोभयनिष्ठावच्छेदकताभिन्नत्वं प्रतियोगिता
सोऽन्यथा वह्निवेरूपविशिष्टाभावः तथा च सामान्याभावस्यातिरिक्तस्यानभ्युपगमेऽपि वह्नेर्नीलतीतिप्रतीतिसिद्धवह्नि
त्वावच्छेदकतापर्याप्तवह्नित्वपर्याप्तनिष्ठापर्या महानसीयवह्निनीलीतिसिद्धोभयनिष्ठावच्छेदकताभिन्नायाः लक्षणघट

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

सि० जा०
५

कत्वयाऽभिमतिसंभवेन सामान्याभावव्यवस्थापनसंगतिः अत एव धूमवान्वह्नेरित्यादौ वृत्तित्वव्याप्तिरूपिनात्मीनितव्यावर्तना
पत्तौ सामान्याभावव्यवस्थापनंमिसाहुः परे तु महानसीयत्ववह्नित्वयोस्संबंधभेदेनावच्छेदकता इयमिति न तदुभयनिष्ठं किम
वच्छेदकत्वं तत्र साध्यतावच्छेदकनिष्ठावच्छेदकतानिरूपकत्वसत्तिनदितरनिष्ठावच्छेदकत्वं तदभावविशिष्टप्रति
योगिताकनिवेशनीया तथा चातिव्याप्तिवारणाय सामान्याभावव्यवस्थापनासंगतिरिति निरस्तम् किं तु धूमवान्वह्नेरित्या
दावतिव्याप्तिभयेन साध्यतावच्छेदके मादिविशेषणस्य सार्थक्यतया तादृशग्रंथसंगतिरित्याहुस्तन्नासमर्थनतादृ
शरीरेतिकरणात्तेन च संबंधभेदेनोभयनिष्ठावच्छेदके मादिविवरणमसंगतमिति वाच्यम् प्रतियोगिताभेदस्याव
छेदकताभेदनियामकत्वात्संबंधभेदेप्यवच्छेदकतैक्यसमर्थनेन पूर्वकल्पानुसरणात् अप्येवमपि धूमत्वादौ गुरुहीनत्र
मवच्छिन्नाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वसामान्याभावो वह्नित्वहेतुपनयसमर्पादृ याभासत्वेनेति दीधितिग्रंथविरोधः
वह्नित्वतदितरोभयावच्छिन्नधूमसमानाधिकरणाभावीयप्रतियोगितायां महानसीयधूमाभावीयत्वात्तद्
वच्छेदकत्वसघट[illegible]वेसत्ता धूमपर्याप्तानुसरणे घटत्वादौ गुरुहीनत्वमुपेक्ष्य बीजविरहादिति चेन्न साध्यतावच्छेदकेतरनिष्ठास
त्तोभयनिष्ठाव[illegible]दकत — — — तद्भिन्नत्वमिति महानसीयधूमाभावमहानसीयवह्न्यभावयोः। तल्लक्षणघटक

रा०
४

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

नेति नद्यानद्यशगृ यत्काना ति : वस्तुतस्तु कत्वे साध्यतावच्छेदकत्वेनेन साध्यतावच्छेदकेन तद्घटितो भयानवच्छेद्यत्वस्य विव
क्षितत्वात् धूम ... व पि वन्हित्वेन तद्वृत्तिोभयानवच्छिन्न धूमसमानाधिकरणाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभा
वसत्वेनाविरोधित्वात् एतेन साध्यतावच्छेदकतद्दितरोभयनिष्ठावच्छेदकतानिरूपकत्वस तन्निष्ठावच्छेद
कत्वं पतद्दनिरूपकत्वमेवतादृशविशेषणार्थ इति परास्तम् आमित्यग्रहे पापेतादृशप्रसिद्धिति ग्रंथविरोधात् महानसी
प्यर स्त्रमावमाशपाव्या सिवारणार्थं साध्यतावच्छेदकातिरिक्तसाध्यनिष्ठधर्मानवच्छिन्नाप्रतियोगिताकविशिष्टतास्य
ध्यतावच्छेदकातिरिक्तपर्याप्त्यधिकरणसीपत्वादिकं तदनवच्छिन्नत्वांशान वन्हिमान् धूमादित्यादौ नाव्याप्तिरि
ति केचित् तन्न तत्र संगच्छते प्रमेयवान् वाच्यत्वादित्यादावव्याप्तिः अपसाध्यतावच्छेदकातिरिक्तसाध्यनिष्ठधर्मावच्छिन्नत्वग
गनत्वोभयाभाववत्प्रतियोगिताकस्य साध्यसामानाधिकरण्यं आमिरुचितेति निरवच्छिन्नावच्छेदकत्वादिविशेष
णमपि समन्तान्तानावत्नापित्वा एवं न पाचहेतुसमानाधिकरणाभावीयगगनविशिष्टप्रतियोगिमेयत्वातिरिक्तप्रमेयनि
ष्ठघटत्वादिरूपधर्मावच्छिन्नत्वगगनत्वानवच्छिन्नत्वोभयाभाववत्त्वात् प्रमेयवान् वाच्यत्वादित्यादौ नाव्याप्तेरवकाशः नच
वन्हिगगनोभयाभाववमात्राय वन्हिमान् धूमादित्यादावसम्भवः उभयाभावप्रतियोगिसाध्यतावच्छेदकीभूतवन्हित्वातिरिक्तवन्हि

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

सि०ला०

५

[illegible]भावावच्छेद्यतेपि गगनत्वावच्छिन्नत्वविरहादेव उभयाभावसत्वात्तादृशप्रतियोगितायास्साध्याप्रसिद्धेरिति वाच्यम् गगन
त्वानवच्छिन्नत्वपदेन गगनत्वनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकतानिरूपकत्वस्यैव विवक्षणीयत्वात् न च तथापि ता
दृशाभावप्रमेयस्य साध्यतायां गगनत्वादिहेतावव्याप्तिः हेतुसमानाधिकरणघटादिभेदप्रतियोगितायां घटत्वनि
ष्ठावच्छेदकभिन्नघटत्वादिनिष्ठावच्छेदकतानिरूपकत्वाभावाभावासत्वादिति वाच्यम् साध्यतावच्छेदकातिरिक्त
साध्य[illegible]निष्ठधर्मावच्छिन्नत्व गगनत्वात्मत्वानवच्छिन्नत्वेन तत्प्रतियोगिताभावस्य विवक्षणीयतया महाकाल-भेदमाद
यतेनैव लक्षणसमन्वयादिति चेन्न गगनमहाकालान्यतरस्माद्भेदस्य साध्यतायां तादृशान्यतरत्वादिहेतावव्याप्ते
रनुद्धरणात् तादृशान्यतरत्ववति गगनमहाकालान्यतरभेदे हेतुके तेन तादृशहेतुमति महाकाले गगनभेदस्यैवेति तत्प्र
तियोगितायां तादृशाभिन्नत्वावच्छिन्नाभावसत्वेन तत्प्रतियोगितायास्साध्याप्रसिद्धेरिति विभावनीयम् यत्तु
घटत्वाभावपरत्वाभावाऽन्यतरत्वात्प्रमेयत्वादिसाध्ये घटत्वाभावाभावमादाय नाव्याप्तिरिति यन्नावच्छेदकानुसरणमा
वश्यकमिति तन्न तत्रान्यतरत्वस्य भेदस्वरूपतया घटत्वाभावाभावादिप्रतियोगितायां तादृशोभयाभावत्वरूपविशेषणावि
रहेणानन्दभावस्य लक्षणघटकत्वात् अन्यतरत्वस्यावश्यकोपाधित्वेन तु सुतरां तथा अथ मुख्यसाध्यतावच्छेदकसत्वे प्रतियोगि

राम०

५

नावच्छेदकतायां निरवच्छिन्नत्वं विशिष्टसाध्यतावच्छेदकस्य लेशप्रतियोगितावच्छेदकतायां साध्यतावच्छेदकतावच्छे
दकत्वं दित्तेरोभयावच्छिन्नत्वमिति क्वचित्कः पाठः साध्यतावच्छेदकस्यैते निरवच्छिन्नात्वमनवेश्यान्महानसीयत्ववि
शिष्टजातिमान्नास्तीति प्रतीतिसिद्धाभावमादाय नाव्याप्तिः नैवं महानसीयवह्नित्वविशिष्टजातिर्द्रव्यत्वादिक
मपीति साध्यतावच्छेदकतादितरेमादिविशेषणसमप्रतियोगितामानिवेशादेव तादृशाभावसम्भवनीति वाच्यम् वह्नि
त्वनिरूपितसमवायेन महानसीयवह्नौ वृत्तिर्या जातिस्तस्या एव निवेशात् जातिपदं वह्नित्वपरमिति तु चिन्त्यं तद्विशिष्ट
साध्यतावच्छेदकस्य लेशस्यैव निरवच्छिन्नत्वमेवदेयमिति वाच्यमन्नेनयासतीति विशिष्टसाध्यतावच्छेदकस्य लीय
अभिचारिणि साध्याभावस्य लक्षणाघटकतयाऽतिव्याप्त्यापत्तेः न च तत्रापि महानसीयवह्निवृत्तित्वविशि
ष्टजातिमद्भिन्नो नास्तीति प्रतीतिसिद्धाभावमादाय वह्निमान् धूमादित्यादावव्याप्तेस्तादवस्थ्यात् तत्र निरवच्छिन्नावच्छेदकत्वस्या
पि वह्नित्वसत्त्वादिति वाच्यम् अवच्छेदकतायां निरवच्छिन्नत्वपरिष्कारे किञ्चिदवच्छिन्नावच्छेदकत्वानिरूपकत्वस्य प्रतियो
गितायां विशेषणतावत्परित्यागे साध्यतावच्छेदकतादितरेमादिविशेषणस्यैव पर्याप्तिदाने जातीयवह्निर्नास्तीति प्रतीतिसिद्धाभा
वमादायाव्याप्तिवारणसम्भवेनावच्छेदकताद्वयस्य निरवच्छिन्नत्वानुभवात् न च महानसीयवह्निवृत्तित्वविशिष्टजातिम

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

६ द्विमात्रस्यकालिकत्वात्तिव्याप्तिः नचतादृशीसाध्याभावसामान्यलक्षणघटकत्वादिभिर्वाच्यमप्यकिंचिदवच्छिन्नावच्छेदकत्वानि
रूपकसाध्यतास्थलेसत्त्व नचतादृशानिरुक्तादृशानुपनयसाध्यतावच्छेदकस्यलोपलक्षणस्यातिव्याप्तेरीश्वरत्वादिति
वाच्यमनिरुक्तसाध्यतावच्छेदकेगुरुत्वस्यविशेषणत्वात् अपवह्नित्ववत्वाद्रूपमादिसाध्येमहानसीयवह्नित्वतिलविशि
ष्टजातिमात्रतीतिसिद्ध्याभावप्रतियोगितावच्छिन्नविशिष्टजातिनिष्ठावच्छेदकतापासाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतादितरो
भयानवच्छिन्नतयातस्यलक्षणघटकत्वात्तनवसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकेतरघटितोभयानवच्छिन्नत्व
स्यावच्छेदकत्वान्नाव्याप्तिरितिदाच्यम् महानसीयवह्नित्वतिलविशिष्टवान्नालीनिष्ठतीतिसिद्ध्यभावमात्राहायामा
त्रिश्वनतेछाकिनिष्ठावच्छेदकतायास्तनद्धाक्तित्वामात्रावच्छिन्नत्वात्तथैवंविशिष्टसाध्यतावच्छेदकस्थलेसाध्य
तावच्छेदकतावच्छेदकेतरानवच्छिन्नत्वस्यप्रतियोगितावच्छेदकतायांविशेषणत्वात् [illegible] तद्रूपेऽवच्छेदकता २
यावैशिष्ट्येननतत्त्वाद्वृत्तित्वेनवावच्छिन्नत्वान्नदोषः अपेवंदण्डिमान्संयोगात्तत्र [illegible] वसलक्षणघट ६
कत्वेघटवद्भावप्रतियोगितायास्तादृशेतरावच्छिन्नत्वात्घटाभावप्रतियोगितावच्छेदकतापन्नसाध्यतावच्छेदक
ताघटकीभूतसंयोग [illegible] वच्छिन्नत्वाभावात् नचसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकातिरिक्तसाध्यतावच्छेदकवृत्तिधर्मानव

छिन्नत्वे वक्तव्यम् [illegible] वद्भावस्य लक्षणघटकत्वेनिवाच्यम् संयोगे नयमेयसाध्यतावच्छेदकस्यले नादृशाभावाप्रसि
द्धेरिति चेत्साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकेतरानवच्छिन्नावच्छेदकताकस्य घटाभावस्यैवप्रसिद्धेः परन्तु साध्यतावच्छेदक
ताघटकसंबंधावच्छिन्नावच्छेदकत्वीस्वरूपसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकतादृशावच्छेदकताभावस्य लक्षणघटक
त्वादृद्दे वन्ह्यभावे वमपि पृथिवीमानिसाद्दोतद्वृत्तित्वविशिष्टद्रव्यत्ववत्वान्नास्तीति प्रतीतिसिद्धाभावमादायाव्याप्तिस्तत्वं
सद्भिन्नाभावत्वावच्छेदकतापाद्रव्यत्वेतरानवच्छिन्नत्वात्तत्र च साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकस्यले प्रतियोगितायां
किंचिद्धर्मावच्छिन्नावच्छेदकतानिरूपकत्वंदेयम् विशिष्टसाध्यतावच्छेदकतावच्छेदकस्यले तादृशरीसमनरानु
सरणान्न दोषइतिवाच्यम् तथा च द्रव्यत्वमत्तस्साध्यत्वे अवच्छेदकीभूताभावमादायाव्याप्तिवारणपरीसमन्तरवक्तव्यो ॥—
[illegible] स्वरूपसंबंधेन द्रव्यत्वस्य साध्यतावच्छेदकत्वेचित्तैनैकाकिसंभवात्तत्र वदंति सर्वत्र—
स्वरूपसाध्यतावच्छेदकविशिष्टसाध्यतावच्छेदकस्थलेनिरवच्छिन्नत्वं वक्तव्यम् तथा साध्यतावच्छेदकत्वं यादृशया
दृशधर्मावच्छिन्नत्वं तादृशधर्मानवच्छिन्नत्वस्वरूपमिति नाथमादिः द्रव्यत्वमानद्रव्यादौघटाभावादिर
वलक्षणघटकत्वात्प्रतियोगितावच्छेदकत्वस्यनिरवच्छिन्नत्वात्साध्यतावच्छेदकताघटकसंबंधावच्छिन्न

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

सि॰ल॰ तस्यावच्छेदकताया मणिविशेषात्करीसासामंजस्यादेतेन विशिष्टसाध्यावच्छेदकस्थले उभयानवच्छिन्नत्वस्य निवेशेन न दंडा
१ भाववारणमपास्तमेव न तत्वस्यावच्छेदकत्वेपि प्रमेयत्वादिविशिष्टत्वाहेरव्यावर्तकत्वेनानवच्छेदकत्वेनयोउभयानवच्छेद
त्वमस्त्वादिति परास्तम् तादृशविशिष्टसाध्यतावच्छेदकस्थले येन रूपेण साध्यादिपावकस्य वाप्रामाणिकत्वात्स्र तए
… केसंभवेपि त्वसमानाधिकरणसंताभावप्रतियोगिसाध्यसामानाधिकरण्यरूपस्य पाश्चात्यलक्षण
स्यैवकार्यमत्र त्वाभावे साध्यप्रतियोगिसाध्यसामानाधिकरण्योभयाभावनिवेशात्पर्यवसानव्याप्तिलावच्छिन्नाभावप्रा
ह्याद्याप्तिवारणसंपादिकानादिसाध्यवद्व्याप्तिवारणंसंभवोसत्वादि साध्यादेगगणवृत्तित्वावच्छिन्नाभावप्रा
ह्याद्याप्तिवारणंचेनचप्रमेयवान्वाच्यत्वादिसाध्यवव्याप्तिः सर्वस्यैवाभावस्य तादृशोभयाभावसत्वादिति
वाच्यम साध्यसामानाधिकरण्यघटकवृत्तित्वस्य दैशिकविशेषणतया वच्छिन्नत्वसाघटाभावभावस्य लक्षणाघट
कत्वात्तन्न च घटे १ का न जातिसत्वादिसाध्यकव्याप्तित्वजातौ वर्तमानाभावस्य दैशिकसंबंधेन साध्यसामानाधिक राम॰
रण्यनियमादिति वाच्यम भावभिन्ननिरूपितस्वरूपसंबंधेनादृशवृत्तित्वविवक्षणात् किंतु साध्यसामानाधिक
रण्याभावसमानमेव [illegible] देवमपि वह्निमति वाच्यम भावभिन्ननिरूपितस्वरूपसंबंधेनतादृशवृत्तित्वविवक्ष

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

णान्न किं तु [illegible] णाधिकरणाभावमात्रमेव इति चेदेवमपि वह्निमति योगिकाभाववान् धूमात् इत्यादौ तन्न
हुत्वात्मकाभावमादाय [illegible] व्याप्तिः। अथैवमपि नवच्छेदकत्वगर्भमस्तु लक्षणं संयोगाभाववान् द्रव्यत्वादित्यादौ तं
योगाभावाभावमादायाव्याप्तिवारणाय प्रतियोग्यसामानाधिकरण्यघटकस्य केनावच्छिन्नापि प्रतियोगितापां साध्य
तावच्छेदकतदितरोभयानवच्छिन्नत्वमवच्छेदकतायामनिरवच्छिन्नत्वं च साध्यतेनावच्छेदकतावत्ता लाघवमेवेति
चेन्नस्वभाववान्मेयत्वादित्यादौ घटाभावाभावमादाय घटाभाववृत्तित्वविशिष्टाभाववत्त्वान्तात्तेनेति सिद्धत्वा
वमादायाव्याप्तिवारकतया ननु धर्मविशेषणस्य वस्तुकृत्वमिति तदधिकृत्य विशेषरूपं वक्ष्यपत्यूकसाभिः पर्वतत्व
वन्हत्वादित्यादौ तद्धर्मविशिष्टप्रत्यावच्छिन्नाधिकरणत्वमिति शेषं धूमवान्निति प्रतीतिसिद्धपत्तौ गुरुधर्म
त्वस्य [illegible] गतानाविरूपकतावच्छेदकत्वमानाभावः। नैवं न दृष्टवृत्तित्वविशिष्टस्यतात्वमेवाधिकरणतावच्छेद
कं तत्र [illegible] विशिष्टसत्तात्वं न सापि सामान्यधर्मेत्यादिति वाच्यम् गुरुत्वे गुणत्वमवविशिष्टसत्तां नानिसात्वप्रमात्वा वा
णापत्तेर्वक्ष्यत्कल्पान्तरस्यापा गुणसामान्यत्वोपलक्षितसत्ताधिकरणतायां गुणसाहावविसत्वेन नाहं प्रतीतेस्तु वी
रत्वाप्तेः धूमवान्ति साध्ये धूमत्वोपलक्षितव्यक्तिनिरूपकताकाधिकरणता ऽवगाहने ऽति प्रसंगाभावात्

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

थपेदं पर्वतत्वविशिष्टधूमत्वावच्छिन्नाधिकरणतानवगाहिप्रतीतौ पर्वतत्ववैशिष्ट्यं परिधूमेभासतेन तद्गतसैवावच्छे-
दकत्वैवेत्युक्तमतो धूमत्वस्योपलक्षणतयाप्युचितत्वेन विशिष्टधूमत्वस्यावच्छेदकत्वकल्पने विरोधः यदि सामा-
नाधिकरण्य... वह्नित्वसंबंधे पर्वतत्ववैशिष्ट्यं धर्मत्वेभासतेतदा धूमत्वस्यानवच्छेदकत्वकल्पने विरोधः धूमत्व
स्योपलक्ष...स्वाभावात् संवेशिष्ट्याधिकरणतानवच्छेदकतावच्छेदकसत्त्वएवतत्स्यविशेषणत्वसंभवात् यथा चधू-
मत्वावच्छिन्नाधिकरणताप्रसिद्धिरसेवकल्पमप्याप्तिः । नहि हेतुतावच्छेदकपर्याप्त्यधिकरणतावच्छेदकपर्वत-
विवक्षितप्रयोजनाभावादिति ...समानाधिकरणवृत्तित्वसंबंधेन गुणकर्मत्वविशिष्टसत्तात्वस्य हेतुताव-
च्छेदकस्य ...समानाधिकरणवृत्तित्वसंबंधेन गुणत्वविशिष्टसत्तात्वविशिष्टावच्छेदकतान्याधिकरणतानास्त
व्याप्तिरभिप्रायहेतुतावच्छेदकतापर्याप्तिर्यो हि शीनादृशपर्याप्तिकावच्छेदकतानाधिकरणत्वहेतुतावच्छेदकाव राम० ८
च्छिन्नाधिकरणत्वस्य द्रव्यत्वविवक्षणापित्तिदोषाभावात् इत्थं च गुणकर्मान्यत्वसत्वयोरेव तद्रूपमिति रि
माहेतुवच्छेदकतात् गुणान्यत्वविशिष्टसत्तात्वानिति प्रतीतौ सत्तात्वस्योपलक्षणतयैवोपपत्ते नादृशहेतु
तावच्छेदकावच्छिन्नाधिकरणताप्रसिद्धेरेवेति वेत्समत्रनीलधूमत्वादेरिवतच्चतादृशसत्तात्वहेतुतावच्छेदकं

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

कत्वस्य साध्यतावच्छेदकेष्वत्वादित्वेनाहशहेतोरलस्य त्वेप्रमाप्रकारतावच्छेदकत्वसमव्याधिकरणाद्यपहत्तिध्वासत्वस्य
निश्चित्वलेनवाहेतुतावच्छेदकत्वविशेषणीपत्वान्नासंगतिः॥ योपदीवधावच्छिन्नो वाभाववान्तत्सामान्याभावा
वनिमस्य योयज्ञातिसमानाधिकरणाभावाद्वृत्तिसमवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाववान्तत्वात्
वृच्छिन्नतत्त्वेनज्ञात्वावच्छिन्नत्वतत्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाववनिसर्वः जात्युपादान्तगुरुधर्मावच्छिन्नाभावाप
सिध्यानव्यभिचारः अपकमृद्वीवादिमत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताप्रसिद्ध्या कृप्तं व्यभिचारः साध्याभाववद्वृत्तित्वरू
पव्यभिचाराप्रसिद्धेरिति चेन्न वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाववत्वसम्बन्धेन तद्रूपवत्वस्य साध्यत्वेनात्मर्का
नादे अधिकरणासम्बन्धेन कम्बुग्रीवादिमत्वाभाववत्तिहेतोरहेतेः वस्तुतो व्यभिचारशब्दोनिचम व्यभिचार
पर शब्दं चेन्नप्यालिखनात्तस्य यासप्रसिद्धिप्रयंबनात्तोस जिः नन्वेवमपाह इति परदेवेपर्यसिस्वरूपासिद्धि
वारकत्वात्तत्रतत्स्वशाब्दाभिमतताकांक्षिप्तः शाब्दोनिसः। विशेषणानन्तरासमानाधिकरणौकत्यक्तिरितिगुणत्वा
दिहेतोस्वरूपासिद्धिवारकमेनान्तरपदंसार्थकमितिशब्देपक्षे निमित्तानुमाने घटरूपादौ व्यभिचारकारणापहेतौ
विशेषगुणान्तरासमानाधिकरणत्वहेतोकालमनोयोगादौ व्यभिचारवारणाय कत्वमिति हृतीतिमनः क्रियादौ

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

व्यभिचारवारणाय ऋत्वा त्वेतिन यत्वावत्तापि मनो निरुह्वेगे व्यभिचार इति वा अम इति सत्तानम्यत त्यत्ते वेगत्वात्तस्य गुणत्वाभा
५ वात्तत्र चेदं दोषम् विशेषगुणासमानाधिकरणत्वस्यावच्छिन्नाद्भ्यापादनपरत्वविशेषगुणान्तरासमानाधिकरणत्वस्या
वच्छिन्ना॰॰॰वदन्ति भिन्नधर्मिकतया तस्य हेतुत्वं सम्भवमेवेति केचिं चचेप पर्यङ्के विशा दोनिम्न सत्ता मान्याभाववेिस
वि विशेष गुणान्तरासमानाधिकरणवह्निरिंद्रियग्राह्यतावानिति जगदीशसपाठः प्रामादिकः शब्दानित्यतासाधनाद
शुणस्यकेनाप्यहस्त्वात्तत्रापि चनाहशब्दावछेदरूपघ्नं सव्यभिचारवारणाय मन्त्रस्य वसम्यक् — — — — — — पदेवे
॰॰॰न्तउपनीतभ्यानवारणार्थं इन्द्रियजन्यलौकिकप्रत्यक्षविषयत्वं लौकिकविषयतानिवेशस्यावश्यकत्वे नेदि
यस्या॰त्वमात्रेणापिसामंजस्यात् अप्यप्रनिसलक्षणाधकानुमाने नेव्यापकाभिमततत्वरूपत्वेव्यभिचारवा
र॰॰॰णायसामान्येवत्वेसनीतिव्याप्तमनिव्यभिचारवारणायवह्निरिति चेन्नतन्त्रापिविशेषगुणान्तरासमानाधि
करणत्वदलवैयर्थ्यापत्तेः जलपरमाणुरूपे व्यभिचारस्यैवासम्भवेनतादृशसार्थक्यामतेः नचशब्दत्वावच्छेदेवप
क्षता॰॰भृतशब्दे॰॰॰पासिद्धिवारणाय वहिरिंद्रियग्राह्यत्वदलस्य वहिरिंद्रियजन्यप्रत्यक्षविषयतावच्छेदकपर्यन्तस्य ७
वा॰॰नयाजलपरम॰॰॰रूपेव्यभिचारप्रसक्त्यातद्वारणाय वहिरिंद्रियविशेषगुणान्तरासमानाधिकरणत्वदलमितिवा

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

वैशरणमीन त्वमि [illegible] राभावाभावत्वावच्छिन्नप्रतिताप अपि पूर्वलक्षणे --- गेहेत्वधिकरणेस्तीकरणस्यत्र
स.वयाधि हूरणाध मी वा ब्लाभावग्रंथेहेत्वधिकरणानिकावचित्समयपूर्वलक्षणहत्निल्वविशिष्टेनहूपत्थिकरणत्व
मत्वहेजगहीशेनेतःकमनतत्संवेधेननवयाकिहतिलविशिष्टहलनसंबंधेनाधिकरणत्वानंगीकारेपिकालिकसंबंधे
न हूर्वलक्षण हूपत्वविशिष्टहस्यापि संवध्यानरेणासत्त्वहूतितावधायानशक्केचित् असम्भव एव हेत्वो वारि
तः भ अपि: हूवित्स्य लेभ्रस्य वेतिनासंपत्ति: मैव मितितिमि हूहकलेकारणाभविष्यतिस्वामयपहत्त्वव छे
दकतामभावाधिकरणत्वस्यावच्छिन्नघटकेहतिलोमयसंबंधेनसाध्यताव छेदक त्व विशिष्टहेत्वधच्छेदक
त्वेवहनिरूपकघति योगिलसाधि विशिष्टतान्तरे घहति चिमम हस्ताहातुगतेति कालोवछेदक गुणस्यास्या
भावमत्वाह्वस्त्वे घटित्वात्वात्हेतुरूपकमघलापि स्वसमवेतकपिसंयोगनसमत्ति योगिनस्समवेतस्वामाभाव
सद्ध्यम्येत्समवेताभावस्येवचानधिकरणत्वाह्व स्त्वाहे रवि हेतुतावागव्याप्तिस्तंभवस्येव न ह्यापि सत्ता
द्रव्यत्वयोरसमवेताभाव द्रव्यमात्रसमवेताभावयोरभावत्वात्सत्ताघवान्नतुकपिसंयोगालकसमवेतमात्र
समवायातंगोरवाहित्यागपः कपिसंयोगस्यप्रतियोगिनो हस्तलकपिसंयोगसमवेताभावस्यानधिकरणत्वाह्

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

सि॰ जो॰ लत्वहेतावव्याप्तिस्संभवतीतिकथंहृस्वत्वपरिमल [illegible] भावः कपिसंयोगसत्त्वेभवतितद्
११ ह्रशान्यतराभावस्य कपिसंयोगिवृत्तियोगित्वसत्त्वे [illegible] वत्तित्वा ह्रशान्यतराभावस्य तद्व्यावृत्ते [illegible] आव्यवृत्ति

पत्ति [illegible] वायमन्ताह ह्रशान्यतराभावाभावस्यान्यत [illegible] तद्भावस्य ह्रस्वादावसंभवेन [illegible]

वर्ष [illegible] त्वहृस्वाव्याप्यवृत्तित्वस्याव्याप्यवृत्तित्व [illegible] नामे वे तावत्तेरयोगतत्व [illegible]

वति [illegible] हृस्वभिन्नत्वविशिष्टकपिसंयोगाभावेनात्ती [illegible] भावस्यातिरिते [illegible]

तथा तस्याभावकृत्त्वविशिष्टस्याभावहृस्वत्वकपिसंयोगा [illegible] न्यतराभाव [illegible]

वा व्यवत्वहृपकपिसंयोगतत्वविहृस्थितमतियोगित्वाभावा [illegible] व्याप्तिपरिहारादितिके चित्तत्र [illegible]

यत [illegible] वच्छिन्नानधिकरणत्वे [illegible] वधिकरणत्वसत्ततत्संबंधा [illegible] संबंधत्वावच्छेदक [illegible] धर्मावच्छिन्न [illegible]

धिक [illegible] व्याप्तिः नपावसमवायादिसंबंधेनघटत्वावच्छिन्नानधिकरणत्वेमहत्व [illegible] तद्वत्वा [illegible] संबंधे १५०

नव [illegible] न्नत्वानाधिकरणावर्तेतदतिलक्षणसमवायसाधे कालघटहृतित्वविशिष्ट [illegible] संबंधेन ११

व्याप्तिहेतावत्रघटत्व [illegible] ककसंबंधावच्छिन्नत्वावच्छिन्नानधिकरणत्वेघटस्यसंभवतीतिघटवृत्तित्वविशिष्टान्नु

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative

८२

६

धावृत्तं नत्र[illegible]तापित्तृ[illegible]: हत्तित्वविशिष्टसमवायमात्रवत्ताव्याप्तिरितिवाच्यमत्तहृदहत्तित्वविशिष्टद्रव्यत्ववान्तद्रव्यत्वादित्यस
हाद्[illegible]तेः नत्तत्त्वापि महाकालानुयोगिककालिकसाहाय्याव्याप्तिकारत्वसंभवइतिवाच्यम् कोहृत्ससंबंधेनद्रव्यहृत्तित्व
विशि[illegible]द्रव्यत्वानंगीकारात्तच्चतत्थापितादात्म्यमात्रयवमति द्विसंभवः अयिद्रिकत्ताप्तत्वलसंबंधावच्छिन्नत्तिवेशुद्धसंबंधपर्कत्वा
नेनुमपावीदात्म्येनसाधनतायोवृभिचारित्वत्तिव्याप्यापत्तेः घटहत्तित्वविशिष्टसमवे[illegible]दात्म्यव्याप्तिः घट
हत्तित्वाच्चतादात्म्यसमवायाभावात्संबंधेनवोध्यामनचतत्पाविद्युचत्विनसंबंधेनमाहात्म्याव्याप्तिपरिहारहृत्तिवाच्यमत
वं[illegible]साकारकपालिविनुज्ञानहृत्तित्वविशिष्टसमवेपत्रानत्तरस्तानत्त्वादिमाहात्म्याव्याप्तेः यदिचसर्वत्रमहत्त्वसमानाधिकरणावच्छे
दकावच्छिन्नमकालिकसंबंधावच्छिन्नाभवमाहात्म्यलक्षणमनपदत्तिकागतिः अयमतियोगितावच्छेदकसंबंधेन सं
वृत्तिवृत्त्यनधिकरणीभूतहेतुमन्निष्ठाभावीयप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगितासामानाधिकरण्ये[illegible] न
[illegible]ताभावत्सादिकमेतन्निर्वचनेघटहत्तित्वविशिष्ट[illegible]त्ववान्द्रव्यत्वादित्यादावहोताल्पेनसंबंध[illegible]
तोविद्यधित्वविशिष्टसमवेतत्वान्स्यत्वदधित्वादिमानावत्तिव्याप्तिरितिज्ञागदीशीअत्रद्धित्ववैशिष्ट्यसंसर्ग[illegible]
संबंधेनतच्चसमवायेनदधित्वाधिकरणेसमवायेनहत्तित्वेनादत्यवमेवंचसमेरत्वादिरूपंदधित्वादिकंचतदभावोवहेतत्व

सि॰ ल॰ १२ मवच्छेदेनवृत्तातादात्म्येरसमव्याप्तिः साध्यत्वंचतादात्म्येनवीधम[illegible]वच्छेदेनसाध्यत्वेस्थलपदस्याभिप्रायाः अतएवैपर्व
तादात्म्येनसाध्यतायांस्थलपदानुक्तेर्घटत्वेघत्म्येनवोधम[illegible]वच्छेदेनसाध्यत्वेस्थलपदस्याप्रि[illegible]वदंते॥ केचि
दृत्तसाध्यस्थलेतरेरत्वादितादात्म्येनाभावातेनचसमवायेनैवसाध्य[illegible]किंस्थलपदेनेतिवाच्यमतएव[illegible]स्संयोग
हेत्वात्तुपयोगात्परमाणुकरूपेहेत्वधिकरणेसाध्यसमानाम्यमेवंधेनाभावेर्सत्वात्मंचमहाविरूपितविशेषणतासंबंधेनसा
ध्याधिकरणांमहाकालएवनतरमत्वेहेत्वधिकरणाइतिगाच्यमहाकालनिरूपितविशेषणतासंबंधेनतादृशसाध्याधिक
रणत्वानंगीकारात्तनचतत्पाप्येतद्ध्यनुयोगिकेसमवायमात्रव्याप्तिपरिहारइतिवाच्यमतथापितन्नदध्यधिकरणत्वविशि
ष्टमपेवगानेतद्धिलादिसाधाद्वध्यासेःनचलेत्रापिविषयिताख्यसंबंधेनाधिकरणांनादृशसाध्यविषयकंसानं[illegible]मत्वंचहे
त्वधिकरणइतिवाच्यमस्तद्ज्ञानवृत्तित्वविशिष्टप्रमेयगानेतद्ज्ञानत्वादिसाधा[illegible]नचतत्पापि[illegible]तत्साध्यज्ञान राम॰
नविषयत्वसंबंधेन[illegible]साध्याधिकरणांमहत्तत्साध्यविषयकं[illegible]ज्ञानंतदरनाधिकरणीहेत्वधिकरणंमज्ञोनाव्याप्ति १२
रितिवाच्यमतद्ज्ञानतरेनविषय[illegible]ज्ञानेसर्वविषयकंमेवेतितादृशविषयतासंबन्धेनापितत्साध्यवत्वात्॥०॥
इतिसिद्धांतलक्षणीयक्रोडपत्रम्॥ ॥

142

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharara Initiative